

PRAVNE I BIOETIČKE DILEME SUROGAT MAJČINSTVA

Nevena Aljinović – Ana Jeličić

Sveučilište u Splitu
Sveučilišni odjel za forenzične znanosti
naljinov@forenzika.unist.hr
ajelicic@forenzika.unist.hr

UDK:070.11
612.663
17+2-42
2-185.3
2-423.3
608.1:2-458
608.1:575:612.6.5
27-74:347
24-266
2-458:2-457
2-457+2-423.35
342.731
2-312.47
2-457+2-457.5

<https://doi.org/10.34075/cs.59.3.3>

Pregledni rad

Rad zaprimljen 1/2024.

Sažetak

Zahvaljujući suvremenim znanstveno-biomedicinskim postignućima, napose metodama potpomognute oplodnje, kao alternativnom obliku reprodukcije, neplodnim parovima omogućena je realizacija roditeljstva. Surogat majčinstvo najbolji je primjer dalekosežnosti potpomognute oplodnje te predstavlja najsloženiji medicinsko-pravno-(bio)etički oblik začeca. Ono evocira podvojene reakcije i potiče rasprave moralne, etičke i pravne konotacije jer destabilizira temeljne tradicionalne postulate o srodstvu, roditeljstvu i majčinstvu. Dovodi u pitanje tradicionalno poimanje obitelji, napose majke, jer proturječi društvenoj i zakonskoj presumpciji da je djetetova majka žena koja ga je rodila (*mater semper certa est*). Pravne dvojbe u domeni međunarodnog surogat majčinstva iznjedrila je problematika uskraćivanja državljanstva djeci rođenoj uz pomoć ove progresivne metode ostvarivanja roditeljstva. Upravo je „limb nacionalnosti“ potaknuo međunarodnu raspravu o potrebi identificiranja najproblematičnijih područja i donošenja normativnih smjernica za zaštitu prava djece rođene uz pomoć surogat majčinstva. Bioetičke dvojbe, pak, širokog su raspona te osim pitanja majčinstva obuhvaćaju prava djece, komercijalizaciju usluge te druge vezane bioetičke probleme, kao što su pobačaj i potpomognuta oplodnja. Rad donosi pregled aktualnih i najvažnijih pravnih i bioetičkih pitanja u području surogat majčinstva.

Ključne riječi: surogat majčinstvo, reproduktivna medicina, roditeljstvo, fertilitet, bioetika, pravo

UVOD

Goruće pravno pitanje koje je postalo žarištem međunarodnih rasprava je pitanje priznavanja državljanstva djece rođene u inozemstvu od strane surogat majke. Tim pitanjem bavio se i Europski sud za ljudska prava (dalje: ESLJP), koji je, stavljajući najbolji interes djeteta na pijedestal društvenih prioriteta, ustvrdio povredu djetetovih prava.

Etičke dvojbe koje pobuđuje surogat majčinstvo tiču se očuvanja ljudskog dostojanstva, iskorištavanja (siromašnih) surogat majki, odnosno komercijalizacije ove usluge, kao i problematike trgovine djecom. Upravo iz navedenog mnoge zemlje zabranjuju surogat majčinstvo. Međutim, unatoč nespornim kompleksnim pravno-etičkim dvojbama koje izaziva, surogat majčinstvo dobiva sve više legitimiteta u brojnim državama diljem svijeta. To je razvidno iz prešutnog prihvaćanja te sudskog odobravanja surogat majčinstva u brojnim američkim državama. Također, pojedine države zakonski reguliraju surogat majčinstvo, propisujući (strobe) uvjete koje moraju zadovoljiti obje ugovorne strane, a u cilju uspješnog izvršenja „ugovornih obveza”.

Najnovije tendencije i viđenje fertiliteta budućnosti koji omogućuje napredak biomedicine i biotehnologije idu u smjeru donošenja međunarodnih normativnih smjernica za zaštitu prava djece rođene posredstvom surogat majke te kreiranja relevantnih etičkih smjernica u okrilju reproduktivne medicine.

U ovom će se radu definirati praksa surogat majčinstva, objasniti vrste i modaliteti realizacije surogat majčinstva te će se ponuditi pregled najvažnijih i aktualnih pitanja u području surogat majčinstva iz perspektive prava i bioetike. Cilj rada je apostrofirati i prikazati dihotomiju fenomena surogat majčinstva, koji pobuđuje i artikulira (duboke) pravne i (bio)etičke konotacije jer počiva na postulatima oprečnih tradicionalnih poimanja srodstva, roditeljstva i, napose, majčinstva. Slijedom navedenog u radu se, s pravnog aspekta, analizira međunarodna reakcija na problematiku „nacionalnog limba” u kojem se mogu naći djeca rođena posredstvom međunarodnog surogat majčinstva zbog uskraćivanja državljanstva, zbog nepriznavanja surogatne prakse od strane države prebivališta namjeravanih roditelja. S bioetičkog aspekta, cilj je ukazati na moralne dvojbe koje se javljaju u tom kontekstu.

Slijedom navedenog, među specifičnim istraživačkim pitanjima kojima ćemo se u radu posvetiti nalaze se pitanja pravnog statusa djeteta rođenog posredstvom surogat majke, napose pitanje državljanstva djeteta kada je riječ o međunarodnom surogat majčinstvu

te problematika „prava na dijete”. S bioetičkog aspekta razmotrit će se pitanja ugroze načela dostojanstva i integriteta, problem komercijalizacije ženskog tijela, implicitno pitanje pobačaja te pravo djeteta na utvrđivanje porijekla, a s ciljem razumijevanja kompleksnosti ostvarivanja roditeljstva uz pomoć surogat majke i ukazivanje na potrebe što hitnije pravne i etičke regulacije.

U radu su korištene različite istraživačke metode. To su normativna metoda, komparativna metoda i metoda deskripcije, koje obuhvaćaju analizu znanstvenih radova koji se bave problematikom surogat majčinstva, pravnih dokumenata donesenih za zaštitu djece, predloženih smjernica te relevantne sudske prakse i medijskih izvješća gdje se uz pomoć studije slučajeva demonstrira čitava problematika.

Rad je strukturiran u tri poglavlja i zaključak. Prvi dio predstavlja dosege reproduktivne medicine i valorizira ih s aspekta bioetike. Drugi dio istražuje međunarodne aktivnosti u prepoznavanju surogat majčinstva, napose adresiranju pravnih problema koje je ta praksa iznjedrila. Posljednji, treći, dio ovog rada izdvaja i analizira postojeće etičke dvojbe u okviru surogat majčinstva te nudi smjernice daljnjeg pravno-etičkog postupanja u vidu zaštite surogat majki i djece rođene posredstvom surogat majčinstva.

1. REPRODUKTIVNA MEDICINA S BIOETIČKOG ASPEKTA

Suvremeno doba obilježio je prodoran i snažan razvoj znanosti i tehnologije, a izražena intersekcija i sinergija prirodnih znanosti i tehnologije 60-ih i 70-ih godina prošlog stoljeća ostavila je znanstvenike bez snažnih etičkih uporišta. Premda znanstveno-tehnička epoha ima temelj u modernom humanizmu zapadnog svijeta, novi izazovi u području biotehnologije i bioznanosti tražili su nove etičke orijentire i načela djelovanja. U prirodi modernog humanizma, posebice zastupljenog u tom vremenu, bio je izraziti humanocentrizam, utemeljen na Kantovoj filozofskoj ostavštini, koji je u duhu antropocentrizma čuvao i branio dostojanstvo ljudske osobe i ljudskih prava. Razumljivo je stoga da su se paralelno s razvojem novih znanosti tražili kriteriji procjenjivanja etičnosti primjene i utjecaja tehnologije te da je na prvome mjestu bila zaštita ljudskih bića od mogućih štetnih utjecaja suvremene tehnologije. U isto vrijeme se, prema japanskom bioetičaru Sakamotu, bioetika kao nova znanstvena disciplina našla na prvoj crti fronte obrane čovjeka od nepredvidive tehnologije, a percipirala se kao „pokušaj očuvanja ljudskih prava i čovjekova dostojanstva od invazije

bio-tehnologije”.¹ Potporni stupovi bioetike bili su informirani pristanak i prava pacijenata, odnosno bioetičko načelo autonomije.

Velika prekretnica u znanosti dogodila se 80-ih godina snažnim razvitkom genetike, koja je, unatoč brojnim opasnostima, neosporno iznjedrila brojne mogućnosti, kao što su sve sofisticiranija klinička dijagnostika i terapija, rano otkrivanje bolesti, izvanmaterična oplodnja (IVF), surogat majčinstvo, transplantacija stanica, tkiva i organa, nova cjepiva, kultiviranje stanica i tkiva te ostalo.² Unatoč tome ostaje sve do danas neriješena dvojba mogu li se i smiju li se svi eksperimentalni pokušaji u cilju poboljšanja i unaprjeđenja zdravlja čovjeka i njegove okoline, no bez sigurne provjere i vremenske distance, primijeniti na nerođenom i rođenom čovjeku. Iz takvog znanstveno-tehničkog, ali i društveno-kulturnog ozračja na površinu izlaze brojna bioetička pitanja, koja se, osim na akademskim katedrama, raspravljaju u medijima i širem javnom prostoru te se rješenja za bioetičke probleme i dvojbe pokušavaju pronaći uz pomoć snažnih institucija, u okrilju zdravstvenog sustava, medija, zakonodavstva te Crkve i religije općenito.

1.1. Reproductivna medicina i fertilitet budućnosti

U posljednjih nekoliko desetljeća izraženije i značajnije promjene dogodile su se upravo u području reproductivne medicine, i to zbog novih tehničkih i tehnoloških postignuća u toj grani medicine, ali i paralelnog razvoja drugih srodnih disciplina, genetike, mikrobiologije i biotehnologije. Njihovom suradnjom nastaju brojne dobrobiti za čovječanstvo, ali ujedno i prijetnje, koje često ostaju prikrivenima. Upravo zbog navedenog potrebna je pravna regulativa i etička rasprava. Naime, medicinska tehnologija (amniocenteza i ultrazvuk) već je omogućila roditeljima stanovitu mogućnost izbora, dok Fukuyama smatra da će vrlo vjerojatno u budućnosti odabir genskog sastava potomaka biti redovit i uobičajen postupak.³

¹ Hyakudai Sakamoto, Bioetika i novi humanizam, *Bioetički svesci* 33, Katedra društvenih znanosti – Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka, 2002, 4.

² Usp. Ljiljana Zergollern, Bioetika i humana genetika, *Bioetički svesci* 50, Katedra društvenih znanosti – Medicinski fakultet Rijeka, Rijeka, 2003, 3-8.

³ Francis Fukuyama u svom djelu spominje genetičara Leeja M. Silvera, koji na temelju dosadašnjih postignuća u području genetike smatra da će čovjek budućnosti proizvoditi stotinjak zametaka od kojih će se analizom genetskog profila izdvojiti najbolji kako bi se upravo taj implantirao u uterus. Prema ovom genetičaru, to otvara put do *djece po mjeri*. Takva mogućnost već sada poziva na krajnji oprez i promišljanje te konkretno djelovanje u pogledu regulacije fertiliteta u budućnosti (usp. Francis Fukuyama, *Kraj čovjeka? Naša poslijeljudska budućnost. Posljedice biotehnološke revolucije*, Izvori, Zagreb, 2003., 100-103).

No reproduktivna medicina uključuje već danas brojna uz nju vezana bioetička pitanja, kao što su pobačaj, priziv savjesti, prenatalna dijagnostika, surogat majčinstvo, zamrzavanje jajnih stanica i ostalo. Sve su to vrlo delikatna, osjetljiva, društveno-politička, ideološka, vjerska, pravna i zdravstvena pitanja. U nove mogućnosti, tehnike i metode u okviru reproduktivne medicine svakako treba ubrojiti transplantacijsku medicinu koja je omogućila rađanje djeteta iz transplantirane maternice od žive donatorice. Prvo dijete iz transplantirane maternice rođeno je 2014. u Švedskoj. Već je danas vrlo izazovno pitanje proizvodnje umjetnih maternica, biotehnoških maternica kao surogata prirodnim maternicama ili poboljšanih verzija inkubatora. Trudnoća izvan maternice predstavljat će, vrlo vjerojatno, početak jedne nove ere u sve uspješnijoj reproduktivnoj medicini, što svakako zahtijeva urgentne etičke i pravne rasprave i regulaciju.

1.2. Surogat majčinstvo i njegova klasifikacija

Dok znanost radi na stvaranju umjetne maternice, u praksi se mnogo toga već ostvarilo u području reproduktivne medicine. Prva *in vitro* oplodnja (IVF) dogodila se 1978. godine, a do danas tržište IVF-a iznosi otprilike 36 milijardi dolara. Dapače, istraživačka tvrtka *Data Bridge* predviđa da bi do 2026. globalna industrija plodnosti mogla dosegnuti 41 milijardu dolara prodaje.⁴ Razlog je rastući broj parova koji imaju problema s prirodnim začecem, općenito opadanje fertiliteta zbog različitih poteškoća fizičke i psihičke prirode, odgađanje majčinstva i razni društveni čimbenici, kao što su nezaposlenost ili neriješena stambena pitanja, ali i nova tehnička postignuća u reproduktivnoj medicini, zbog čega ljudi ne žure s osnivanjem obitelji u ranoj fertilnoj dobi.⁵

Umjetna oplodnja omogućila je surogat majčinstvo, premda takav oblik ostvarivanja majčinstva ima daleko stariju povi-

⁴ Danas se jedno od 60 djece u Americi rađa zahvaljujući *in vitro* oplodnji (IVF) i drugim umjetnim tretmanima. U Danskoj, Izraelu i Japanu ta je brojka veća od 1 prema 25 i raste. Usp. *The fertility business is booming*, pristup 18. prosinca 2023., <https://www.economist.com/business/2019/08/08/the-fertility-business-is-booming>.

⁵ Više o medicinskim uzrocima neplodnosti vidjeti u: Feodora Stipoljev, Genetski uzroci neplodnosti, *Medicina Fluminensis*, 43 (2007) 4, 279-284. O društvenim, kulturnim i inim utjecajima na neplodnost vidjeti u: *In-fertilità Un approccio multidisciplinare*, Michela Di Trani, Anna La Mesa (ur.), Sapienza, Roma, 2018. Dostupno na: https://www.editricesapienza.it/sites/default/files/5669_Infertilita_Convegno_OA.pdf.

jest od ove suvremene medicinske priče. Naime, surogat majčinstvo kao praksa zabilježeno je čak u starozavjetnim tekstovima u kojima nerotkinje Sara i Rahela, kako bi osigurale potomstvo svojim supružnicima, za surogat majke uzimaju svoje ropkinje.⁶ Naravno, suvremena znanost znatno je odmaknula od starozavjetnih metoda kad je u pitanju ostvarivanje majčinstva. Tako u području reproduktivne medicine neplodni pojedinci i parovi zahvaljujući surogat majčinstvu imaju mogućnost osnivanja obitelji i vlastitog potomstva s kojim dijele genetski materijal.

Surogat majčinstvo omogućuje ženi koja ne može iznijeti trudnoću ostvarivanje majčinstva uz pomoć umjetne oplodnje i surogat majke. Riječ „surogat“ dolazi od lat. riječi *subrogare*, što znači zamjena, te surogat majka podrazumijeva ženu koja pristaje nositi i roditi dijete s namjerom da ga podari drugoj osobi ili paru, koji nad djetetom zakonski stječe roditeljska prava i obveze, te se obično naziva(ju) „namjeravani“ roditelj(i).⁷

Razlikujemo slučajeve u kojima je surogat majka biološka majka djeteta (tzv. tradicionalno ili djelomično surogat majčinstvo) i slučajeve u kojima surogat majka nije genetski povezana s djetetom koje nosi (tzv. gestacijsko ili potpuno surogat majčinstvo, koje se naziva i genetskim majčinstvom). Türk i Terzioğlu navode nekoliko modaliteta realizacije surogat majčinstva: prva je metoda oplodnja jajne stanice surogat majke spermom namjeravanog oca, pri čemu je surogat majka ujedno i biološka majka djeteta; druga je metoda *in vitro* inseminacija jajne stanice namjeravane majke spermom namjeravanog oca⁸, da bi se oplodena jajna stanica potom implantirala u maternicu surogat majke, što znači da dijete nosi genetski materijal namjeravanih roditelja i ne dijeli nikakvu biološku vezu sa surogat majkom; treća metoda je ona u kojoj surogat majka nosi dijete koje ne dijeli genetski materijal s namjeravanim roditeljima (ni sa surogat majkom) jer je začeto spermijem i jajnom stanicom donora.⁹ Oba navedena oblika surogat majčinstva, tradicionalno i gestacijsko, mogu se pojaviti u altruističkom ili komercijalnom obliku, zavisno od toga uključuje li usluga surogat majčinstva (samo)

⁶ Usp. Post 30, 1-6; Post 16, 2.

⁷ Vidi Nayana Hitesh Patel, Yuvraj Digvijaysingh Jadeja, Harsha Karsan Bhadarka, Molina Niket Patel, Niket Hitesh Patel, Nilofar Rahematkhan Sodagar, Insight into different aspects of surrogacy practices, *Journal of human reproductive sciences* 11, (2018) 3, 212.

⁸ Moguća je i *in vitro* inseminacija jajne stanice namjeravane majke spermom donora ili jajne stanice donora spermom namjeravanog oca.

⁹ Usp. Rukiye Türk, Fusun Terzioğlu, Ethical Issues In The Surrogate Maternity Practice, *Caucasian Journal of Science*, 1 (2014) 1, str. 99.

troškove vezane uz porod i trudnoću ili se plaća i posebna naknada surogat majci „za trudnoću”.¹⁰

Međunarodno surogat majčinstvo pretpostavlja korištenje usluge surogat majke koja živi u inozemstvu, najčešće u državi u kojoj je praksa surogat majčinstva načelno dopuštena, dok namjeravani roditelji (najčešće) dolaze iz države koja zabranjuje takvu praksu ili su troškovi provođenja te prakse znatno manji nego u državi njihova prebivališta. Upravo je međunarodno surogat majčinstvo otvorilo važna pravna i etička pitanja. Trenutno ne postoji opći konsenzus na međunarodnoj razini o etičkoj prihvatljivosti surogat majčinstva, niti unificiranost u pogledu pravne regulacije. Slijedom iznesenog, premda je praksa surogat majčinstva gotovo ustaljena u pojedinim državama svijeta, ona još uvijek potiče žive rasprave, posebice u okviru pokušaja pravne regulacije i (bio)etičkog orijentiranja. Zbog navedenog u radu će se izložiti najaktualniji pravni i etički problemi vezani uz navedenu problematiku.

2. MEĐUNARODNI KORACI U PREPOZNAVANJU SUROGAT MAJČINSTVA

Jedno od prvih istraživanja o surogat majčinstvu provela je godine 2003. Međunarodna komisija za građanski status (*International Commission on Civil Status* – dalje: ICCS), s ciljem olakšavanja suradnje između država u pitanjima građanskog statusa.¹¹ Više od deset godina kasnije, 2014., ICCS je provela još jednu studiju posvećenu surogat majčinstvu i pravnom položaju djeteta.¹²

Europski parlament je 2013. objavio *Usporednu studiju o surogat majčinstvu* u državama članicama EU-a¹³ koja je pružila detalj-

¹⁰ Vidi Zsuzsa Berend, *The Romance of Surrogacy*, *Sociological Forum*, 27 (2012) 4, 914; Pikee Saxena, Archana Mishra, Sonia Malik, *Surrogacy: Ethical and Legal Issues*, *Indian Journal of Community Medicine*, 37, (2012) 4, 211; Viveca Söderström-Anttila, Ulla-Britt Wennerholm, Anne Loft, Anja Pinborg, Kristiina Aittomäki, Liv Bente Romundstad, Christina Bergh, *Surrogacy: outcomes for surrogate mothers, children and the resulting families—a systematic review*, *Human Reproduction Update* 22 (2016) 2, 261; Patel et. al., *Insight into Different Aspects of Surrogacy Practices*, 212; Courtney G. Joslin, (Not) Just Surrogacy, *California Law Review*, 109 (2021) 2, 414.

¹¹ Roman A. Maydanyk, Kateryna V. Moskalenko, *Towards creation of unified regulation on surrogacy in Europe: Recent trends and future perspectives*, *Wiadomości Lekarskie* 73 (2020) 12, 2867-2868.

¹² *Ibid*, 2868.

¹³ Maydanyk i Moskalenko, *Towards creation of unified regulation on surrogacy in Europe: Recent trends and future perspectives*, 2868; Laurence Brunet, Janeen Carruthers, Konstantina Davaki, Derek King, Claire Marzo, Julie Mccandless, A

no, ali preliminarno razmatranje različitih pristupa koje EU može izabrati u kontekstu regulacije surogat majčinstva. Zaključno se navodi da je u području surogat majčinstva potreban holistički pristup, a naročito „procjena odnosa između EU-a, Haške konferencije o međunarodnom privatnom pravu (dalje: HCCH) i Međunarodne komisije za građanski status (ICCS)”.¹⁴ No dvije godine kasnije, 17. prosinca 2015., Europski je parlament usvojio Prijedlog rezolucije koji u čl. 115. „osuđuje praksu surogatstva, koja potkopava ljudsko dostojanstvo žene jer se njezino tijelo i njegove reproduktivne funkcije koriste kao roba te smatra da praksu gestacijskog surogatstva koja uključuje reproduksijsko iskorištavanje i korištenje ljudskog tijela za financijske i druge dobitke, osobito kod ranjivih žena iz zemalja u razvoju, treba zabraniti te se njome treba hitno pozabaviti u okviru instrumenata ljudskih prava”.¹⁵

Vijeće Europe također je 2016. odbacilo međunarodne smjernice o surogat majčinstvu.¹⁶ U kontekstu navedenog Europska unija nije donijela nikakva usklađena pravila o surogat majčinstvu. Međutim, neka primjenjiva pravila mogu se pronaći u Direktivi 2004/23/EZ Europskog parlamenta i Vijeća od 31. ožujka 2004. o utvrđivanju standarda kvalitete i sigurnosti za darivanje, prikupljanje, testiranje, obradu, čuvanje, skladištenje i distribuciju tkiva i stanica,¹⁷ koji standardi mogu biti primjenjivi i u slučajevima kada se spolne stanice donora koriste za surogat majčinstvo u EU-u.

S obzirom na to da je međunarodno surogat majčinstvo iznjedrilo probleme u pogledu utvrđivanja ili priznavanja zakonskog roditeljstva djece rođene od strane surogat majke (što je u nekoliko slučajeva rezultiralo uskraćivanjem državljanstva djetetu),¹⁸ to

Comparative Study on the Regime of Surrogacy in EU Member States, European Union: European Parliament, 2013, 199.

¹⁴ Brunet *et al.*, *A Comparative Study on the Regime of Surrogacy in EU Member States*, 199.

¹⁵ Rezolucija Europskog parlamenta od 17. prosinca 2015. o godišnjem izvješću o ljudskim pravima i demokraciji u svijetu za 2014. i politici Europske unije u tom području (2015/2229(INI)), pristup 16. lipnja 2023., https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2015-0470_HR.html .

¹⁶ Antony Starza-Allen, Council of Europe rejects surrogacy guidelines, *BioNews* 873 (2016), pristup 10. srpnja 2023., <https://www.progress.org.uk/council-of-europe-rejects-surrogacy-guidelines/> .

¹⁷ Službeni list Europske unije, L 102/48, od 7. 4. 2004. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0023> .

¹⁸ Baby Manji Yamada v. Union Of India & Anr (2008) 13 SCC 518, pristup 11. kolovoza 2023., <https://indiankanoon.org/doc/854968/> . Vidi i Pooja Bommareddy, Hena Ayisha, Case Comment: Baby Manji Yamada vs Union of India: Birth of an unfulfilling Judgement, *Jus Corpus Law Journal* (2021) 1, 31-35.

je Stalni ured HCCH-a¹⁹ navedena pitanja postavio na pijedestal društvenih problema međunarodnog privatnog prava koja zahtijevaju promptno rješavanje. O nužnosti uvođenja jedinstvenog pravnog instrumenta koji se bavi međunarodnim slučajevima surogat majčinstva raspravlja se tijekom posljednja dva desetljeća. Još je 2010. godine HCCH pokrenuo Projekt o roditeljstvu i surogat majčinstvu, a godine 2015. Vijeće za opće poslove i politiku HCCH-a (*Council on General Affairs and Policy*, dalje: CGAP) sazvalo je skupinu stručnjaka kako bi se istražila izvediva i optimalna rješenja u pogledu regulacije surogat majčinstva.²⁰ U ožujku 2019. skupina stručnjaka odlučila je sastaviti konvenciju „o priznavanju stranih sudskih odluka o zakonskom roditeljstvu” i zaseban protokol „o priznavanju stranih sudskih odluka o zakonskom roditeljstvu, priznavanje implikacija međunarodnog ugovora o surogat majčinstvu”.²¹ Konačno izvješće skupine stručnjaka podneseno je na razmatranje CGAP-u ožujku 2023., gdje je CGAP naložio osnivanje radne skupine za pitanja međunarodnoga privatnog prava koja se općenito odnose na zakonsko roditeljstvo, uključujući zakonsko roditeljstvo koje proizlazi iz međunarodnog sporazuma o surogat majčinstvu.²² Pritom je posebno istaknuto da bilo kakav angažman HCCH-a u kontekstu sporazuma o surogat majčinstvu ne bi trebao biti shvaćen kao potpora ili protivljenje surogat majčinstvu.²³

Početak 2021. nevladina organizacija Međunarodna socijalna služba (*International Social Service*, dalje: ISS), objavila je Veronska načela za zaštitu prava djece rođene uz pomoć surogat majčinstva,²⁴ koja je izradila skupina neovisnih stručnjaka za međunarodno pra-

¹⁹ Haška konferencija o međunarodnom privatnom pravu je međuvladina organizacija kojoj je cilj „ujednačavanje pravila međunarodnog privatnog prava” (čl. 1. Statuta). Vidi HCCH, pristup 25. srpnja 2023., <https://www.hcch.net/en/about>.

²⁰ Skupina stručnjaka fokusirala se na određivanje izvedivosti ključnih aspekata mogućih opcija za dva odvojena obvezujuća pravna instrumenta o zakonskom roditeljstvu: jedan o zakonskom roditeljstvu općenito (Konvencija), a drugi o zakonskom roditeljstvu utvrđenom kao rezultat međunarodnog sporazuma o surogat majčinstvu (Protokol).

²¹ Tetiana Y. Tarasevych, Yaroslav Y. Melnyk, Mariia B. Melnyk, Hanna L. Krushelnytska, Halyna H. Hrytsenko, Problems of Concluding Surrogacy Agreements: Practice of Ukraine and the EU, *Cuestiones Políticas* 40 (2022) 73, 83.

²² HCCH, Conclusions & Decisions (C&D), March, 2023., str. 1. toč. 4, pristup 11. kolovoza 2023., <https://assets.hcch.net/docs/5f9999b9-09a3-44a7-863d-1ddd4f9c6b8.pdf>.

²³ Ibid, toč. 8.

²⁴ *Principles for the Protection of the Rights of the Child Born through Surrogacy (Verona principles)*, International Social Service (2021), pristup 15. srpnja 2023., https://www.iss-ssi.org/wp-content/uploads/2023/03/VeronaPrinciples_25February2021-1.pdf.

vo i ljudska prava.²⁵ Cilj izrade načela bio je potaknuti i voditi zakonodavne, političke i stručne rasprave u pogledu zaštite prava djece rođene uz pomoć surogat majčinstva.²⁶ Načela nisu pravno obvezujuća, ali identificiraju najproblematičnija područja i daju normativne smjernice za zaštitu prava djece rođene uz pomoć surogat majčinstva. Veronska načela dobila su potporu UN-ova Odbora za prava djeteta i prepoznata su kao važan doprinos razvoju smjernica o zaštiti prava djece rođene uz pomoć surogat majčinstva. Međutim, potaknula su i oštre negativne kritike oponentata koji smatraju da se Veronskim načelima, pod krinkom zaštite prava djece, promiče međunarodna regulacija surogat majčinstva.²⁷

2.1. Pravni problemi koje je iznjedrilo međunarodno surogat majčinstvo

Jedan od gorućih problema međunarodnoga surogat majčinstva ilustrirao je 2008. godine slučaj Baby Manji²⁸ koji je aktualni-

²⁵ S obzirom da surogat majčinstvo otvara niz etičkih i pravnih pitanja, te pitanja ljudskih prava, napose prava djece, to se Veronskim načelima pokušalo pružiti normativne smjernice u kontekstu zaštite prava djece rođene uz pomoć surogat majčinstva. Veronska načela počivaju na odredbama *Konvencije o pravima djeteta* (NN 12/93), *Fakultativnim protokolom uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji* (NN 5/2002) te drugim relevantnim međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima. Načela se temelje na premisi da nijedno dijete ne smije biti dovedeno u nepovoljan položaj ili trpjeti štetu zbog načina na koji je došlo na ovaj svijet. Napose, u preambuli je posebno istaknuto da načela ne podržavaju surogat majčinstvo niti sadrže etička razmatranja o tome treba li surogat majčinstvo u bilo kojem obliku biti dopušteno ili zabranjeno. Vidi Preambulu *Principles for the Protection of the Rights of the Child Born through Surrogacy (Verona principles)*, str. 8.

²⁶ Tarasevych *et al.*, *Problems of Concluding Surrogacy Agreements: Practice of Ukraine and the EU*, 83.

²⁷ Donošenje Veronskih načela također je potaknulo žustre rasprave i pribavilo negativne kritike. Više vidi *Feminist Critical Document on the Verona Principles*, Coalition Internationale pour l'abolition de la Maternité de Substitution (16 January 2022), pristup 15. srpnja 2023., <http://abolition-ms.org/en/our-actions/critical-document-on-the-verona-principles/>; *The Verona Principles are a New Attempt to Organise Surrogacy Globally: Detailed Analysis of the Verona Principles from a Feminist Perspective*, Coalition Internationale pour l'abolition de la Maternité de Substitution (14 September 2022), pristup 15. srpnja 2023., <http://abolition-ms.org/en/our-actions/international-institutions/verona-principles/the-verona-principles-are-a-new-attempt-to-organise-surrogacy-globally/>

²⁸ U slučaju *Baby Manji Yamada v. Union of India*, (2008) 13 S.C.C. 518, japanski je par 2007. godine otišao u Indiju na „liječenje neplodnosti“. Donirana jajna stanica oplodena je spermom namjeravanog oca, a dobiveni embrij implantiran je u maternicu indijske surogat majke. Dakle, budući da je korištena jajna stanica donora, dijete je bilo genetski povezano samo s namjeravanim ocem. U srpnju

zira o pitanje državljanstva tako rođene djece i potencijalnog „limba nacionalnosti” u kojem se djeca mogu naći, i u njemu ostati, sve dok sud ne donese odluku o tom pitanju.²⁹ U iščekivanju takve odluke djeca su *de facto* apatridi i često im nije dopušteno napustiti zemlju rođenja.³⁰ Čak i kada je djetetu dopušteno napustiti zemlju rođenja, ne postoji jamstvo da će mu domovina namjeravanih roditelja odobriti ulazak³¹

2008. surogat majka je u Indiji rodila djevojčicu. No nedugo prije rođenja djeteta japanski namjeravani par se razveo, a namjeravana majka odbila je prihvatiti dijete s kojim nije bila genetski povezana. Budući da su odredbe ugovora o surogat majčinstvu navodile da će namjeravani otac imati skrbništvo u slučaju da se namjeravani par razide, to ni surogat majka ni bivša supruga namjeravnog oca nisu osvarivale nikakva roditeljska prava nad djetetom. Da stvar bude složenija, u rodnom listu nisu bili uneseni podaci o majci, unatoč tome što je to zahtijevao indijski zakon. Indijske vlasti nisu bile sigurne koja bi žena trebala biti navedena na rodnom listu kao majka, te je rodni list izdan samo s imenom japanskog namjeravnog oca. Bez obzira na to što je Manji bila rođena na indijskom tlu od strane indijske surogat majke, ona se nije smatrala indijskom državljanicom jer se surogat majka ne smatra majkom tako rođenog djeteta. Manji nije imala ni japansko državljanstvo jer se prema japanskom zakonu majkom djeteta smatra žena koja ga je rodila (u ovom slučaju indijska surogat majka). Bez obzira na to što je namjeravani otac bio japanski državljanin, tadašnji japanski zakon o državljanstvu propisivao je da dijete rođeno izvan braka od oca Japanca i majke strankinje ne može dobiti japansko državljanstvo osim ako otac zakonski ne prizna dijete prije rođenja. Kao rezultat toga Manji je postala dijete bez državljanstva i bez putne isprave za napuštanje Indije i odlazak u Japan. Osim toga, namjeravani otac nije mogao posvojiti Manji zbog indijskog zakona koji je eksplicite zabranjuje samohranim očevima da posvajaju žensku djecu. Nakon višemjesečne pravne neizvjesnosti najviši sud Indije riješio je slučaj kao jednokratnu iznimku bez presedana, tako da je indijska vlada izdala „potvrdu o identitetu” isključivo u svrhu napuštanja zemlje, na temelju koje je japanskom veleposlanstvu podnesen zahtjev za izdavanjem vize. Manji je tada već imala tri mjeseca. Vidi Kristine S. Knapp, *Baby without country: determining citizenship for assisted reproduction children born overseas*, *Denver University Law Review* 91 (2014) 2, 355; Tina Lin, *Born lost: Stateless children in international surrogacy arrangements*, *Cardozo Journal of International and Comparative Law* 21 (2012) 2, 557-558; Sarah Mortazavi, *It Takes a Village to Make a Child: Creating Guidelines for International Surrogacy*, *The Georgetown Law Journal* 100 (2012) 6, 2274.; Trisha A. Wolf, *Why Japan should legalize surrogacy*, *Pacific Rim Law & Policy Journal* 23 (2014) 2, 474; Erica Davis, *The Rise of Gestational Surrogacy and the Pressing Need for International Regulation*, *Minnesota Journal of International Law* 21 (2012) 1, 126-127.

²⁹ Vidi Kari Points, *Commercial Surrogacy and Fertility Tourism in India*, *The Kenan Institute for Ethics at Duke University* (2009), 5.

³⁰ *Ibid.*

³¹ U slučaju *Balaz protiv Indije* (*Balaz v. Anand Municipality*, LPA 2151/2009, Gujarat HC 2009) domovina namjeravanih roditelja, Njemačka, koja ne priznaje ugovore o surogat majčinstvu, odbila je izdati putne isprave za djecu rođenu u Indiji od strane surogat majke (*Balaz*, § 5). Indija je odbila izdati putne isprave jer se djeca, bez obzira na to što su rođena na indijskom tlu od strane indijske surogat majke, ne smatraju indijskim državljanima, budući da nisu u srodstvu

ili dodijeliti državljanstvo ili dopustiti namjeravanim roditeljima da se upišu kao roditelji u matične knjige.³²

Pojam državljanstva neraskidivo je isprepleten s pitanjima državnog suvereniteta,³³ te stoga

države nemaju obvezu dodjeljivanja državljanstva jer je ono odraz diskrecijskog prava suverene države. Problemi apatridnosti djeteta rođenog od strane surogat majke mogu biti posljedica različitih načela kojima se države rukovode u postupku dodjeljivanja državljanstva. Stjecanje državljanstva rođenjem odvija se prema dva načela: *ius sanguinis* (pravo krvi)³⁴ i *ius soli* (pravo zemlje).³⁵ Države koje se rukovode načelom *ius soli* dodjeljuju državljanstvo onima koji su rođeni na njihovu teritoriju, dok države koje su usvojile načelo *ius sanguinis* dodjeljuju državljanstvo na temelju državljanstva roditelja

s indijskim surogatom jer je korištena jajna stanica donora (Balaz, § 4). Slučaj je riješen tek nakon što je sud odobrio jednokratnu iznimku, sličnu onoj u slučaju Baby Manji, a djecu su službeno posvojili namjeravani roditelji. Detaljnije vidi Yasmine Ergas, *Babies without borders: human rights, human dignity, and the regulation of international commercial surrogacy*, *Emory International Law Review* 27 (2013) 1, 122-131.

Također, u predmetu D. i drugi v. Belgije (br. 29176/13), ECHR 2014. namjeravani roditelji istaknuli su da je razdvajanje roditelja i djeteta, kao posljedica odbijanja belgijskih vlasti da izdaju putne isprave, bilo u suprotnosti s pravom na zaštitu obiteljskog života, kao i najboljim interesima djeteta. Naime, veleposlanstvo Belgije u Ukrajini i prvostupanjski sud u Bruxellesu odbili su zahtjev za izdavanje putovnice za dijete s obrazloženjem da namjeravani roditelji nisu priložili dovoljno informacija o surogat majci niti dokaz o (genetskoj) povezanosti s djetetom. Tek četiri mjeseca kasnije, za koje vrijeme su roditelji i dijete bili razdvojeni, drugostupanjski je sud donio nalog za izdavanje putne isprave, i to nakon što su namjeravani roditelji predložili dodatnu dokumentaciju iz koje je bila razvidna genetska veza između djeteta i oca. ESLJP je ustvrdio da je, iako je došlo do miješanja u privatni i obiteljski život podnositelja zahtjeva, takvo miješanje bilo opravdano ostvarenjem legitimnih ciljeva, kao što su sprječavanje trgovine ljudima, i zaštita prava surogat majke i djeteta. ESLJP je ustvrdio da se Konvencija ne može tumačiti tako da obvezuje države da, bez provođenja odgovarajućih provjera, dopuste ulazak u zemlju djeci rođenoj uz pomoć surogat majčinstva.

³² Odluke ESLJP u predmetima *Mennesson protiv France*, zahtjev br. 65192/11, presuda od 26. lipnja 2014., i *Labassee protiv France*, zahtjev br. 65941/11, presuda od 26. lipnja 2014.

³³ Jeffrey L. Blackman, „State Successions and Statelessness: The Emerging Right to an Effective Nationality Under International Law”, *Michigan Journal of International Law* 19 (1998) 4, 1151.

³⁴ *Ius sanguinis* ili načelo podrijetla primarno je načelo stjecanja državljanstva u većini današnjih pravnih poredaka. Prema njemu, osoba po rođenju stječe državljanstvo jednog ili obaju roditelja.

³⁵ *Ius soli* ili načelo područja način je stjecanja državljanstva po kojem osoba stječe državljanstvo države na čijem je teritoriju rođena. Često se primjenjuje kao dopunski kriterij uz *ius sanguinis*.

lja.³⁶ Navedena načela međusobno se ne isključuju, te se zakonom o državljanstvu mogu primjenjivati oba.³⁷ Primjerice, ako namjeravani roditelji angažiraju surogat majku u stranoj državi koja djeluje prema načelu zemlje rođenja (npr. u SAD-u),³⁸ dijete neće biti rođeno bez državljanstva.³⁹ Nasuprot tome, ako se surogat majka nalazi u državi koja djeluje prema načelima *ius sanguinis* (npr. u Španjolskoj),⁴⁰ namjeravani roditelji mogu se suočiti s problemom priznavanja državljanstva djeteta budući da stjecanje državljanstva zahtijeva uspostavljanje zakonskog roditeljstva koje ovisi o tome je li surogat majčinstvo priznato u određenoj zemlji ili nije. U oba slučaja namjeravani roditelji mogu se suočiti s problemom izdavanja putovnice jer dijete još nije steklo državljanstvo (kao u slučaju Baby Manji ili u slučaju Balaz) ili zbog nepriznavanja roditeljskog odnosa dijete ne može steći državljanstvo svojih roditelja (slučajevi Mennesson te Labassee protiv Francuske). Daljnji problemi mogu nastati za dijete kada stigne u državu prebivališta roditelja, koji se manifestiraju u poteškoćama pri upisu djece u matične knjige kao vlastite. U nekim slučajevima djeca mogu dobiti državljanstvo isključivo

³⁶ Patrick Weil, *Access to Citizenship: A Comparison of Twenty-Five Nationality Laws*, u: *Citizenship Today: Global Perspectives and Practices*, Alexander Aleinikoff, Douglas Klusmeyer (ur.), Carnegie Endowment for International Peace, Washington DC, 2001, 17.

³⁷ U Hrvatskoj primjerice dijete stječe hrvatsko državljanstvo temeljem načela *ius sanguinis* ako su oba roditelja u trenutku njegova rođenja hrvatski državljani, dok je načelo *ius soli* prihvaćeno kao supsidijarno, odnosno dijete stječe hrvatsko državljanstvo ako je rođeno ili nađeno na području RH, a oba roditelja su nepoznata ili su nepoznatog državljanstva ili su bez državljanstva (čl. 5. i čl. 7. Zakona o hrvatskom državljanstvu, Narodne novine br. 53/91, 70/91, 28/92, 113/93, 4/94, 130/11, 110/15, 102/19, 138/21).

³⁸ 14. amandman Ustava SAD-a, ratificiran 9. 7. 1868. god., jamči državljanstvo svim osobama rođenim ili naturaliziranim u SAD-u.

³⁹ Takav je bio slučaj s Mennessonima, francuskim parom koji je angažirao surogat majku u Kaliforniji. Budući da je surogat majčinstvo u Francuskoj zabranjeno, Kasacijski sud je presudio da se blizanke začete reproduktivnim materijalom (francuskog) namjeravanog oca i donorske jajne stanice, ali rođene od strane surogat majke, ne mogu smatrati francuskim državljanicama zbog kolizije surogat majčinstva s javnom politikom. Međutim, s obzirom na to da su rođene na tlu SAD-a, blizanke Mennesson imale su američko državljanstvo. Vidi Pierre-Antoine Souchard, *France Rules Against Children of Surrogate Mothers*, *The San Diego Union Tribune*, (2011), <https://www.sandiegouniontribune.com/sdut-france-rules-against-children-of-surrogate-mothers-2011apr06-story.html> (11. srpnja 2023.)

⁴⁰ Cl. 17. st. 1. Gradanskog zakona utvrđuje da dijete stječe španjolsko državljanstvo ako mu je barem jedan roditelj španjolski državljani, *Código Civil, La norma al día*, Ministerio de Justicia Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado, Madrid, 2011.

kroz administrativni postupak posvojenja,⁴¹ dok je u drugim slučajevima potrebna sudska intervencija.

Slijedom navedenog upravo je pitanje priznavanja državljanstva djece rođene u inozemstvu od strane surogat majke posebno evoluiralo posljednjih godina i postalo žarištem međunarodnih rasprava. Godine 2021. donesena su spomenuta Veronska načela s ciljem identificiranja najproblematičnijeg područja i stvaranja postupovnih i zaštitnih mehanizama kako bi se osigurala zaštita prava djece rođene putem surogat majčinstva.⁴² Navedenim pitanjem bavio se i ESLJP u kontekstu povrede prava na zaštitu privatnog i obiteljskog života iz čl. 8. Europske konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda (dalje: EKLJP).⁴³ U dvjema važnim odlukama iz 2014. godine (Menesson i Labassee protiv Francuske), u kojima se postavilo pitanje povrede prava iz čl. 8. EKLJP-a zbog nepriznavanja roditeljskog statusa namjeravanih roditelja i djece rođene u inozemstvu od strane surogat majke (a posljedično i prava na državljanstvo), ESLJP je, stavljajući najbolji interes djeteta na pijedestal društvenih prioriteta i vrijednosti, ustvrdio povredu djetetovih prava na privatnost.⁴⁴ Ove su odluke utabale put revidiranju europske

⁴¹ Prema islandskom zakonu, primjerice, majka djeteta je žena koja ga je rodila, stoga je surogat majka djetetova zakonska majka. Ako je dijete rođeno u inozemstvu (gdje je surogat majčinstvo dopušteno), namjeravani roditelji koji su islandski državljani moraju posvojiti dijete kako bi ono steklo islandsko državljanstvo. Vidi *Icelandic Couple Plan Return with Surrogate Baby*, *Iceland Review* (2010), pristup 11. kolovoz 2023., <https://www.icelandreview.com/news/icelandic-couple-plan-return-with-surrogate-baby/>.

⁴² *Verona Principles*, *International Social Service* (2021), 3.

⁴³ *Menesson protiv Francuske* (2014), *Labassee protiv Francuske* (2014) i *Paradiso and Campanelli protiv Italije*, zahtjev br. 25358/12, presuda od 24. siječnja 2017.

⁴⁴ S obzirom na to da je surogat majčinstvo u Francuskoj eksplicitno zabranjeno, te su sklopljeni ugovori o surogat majčinstvu nezakoniti, to su francuske vlasti odbile priznati roditeljski odnos (*parent-child relationship*) između djece (rođene od strane surogat majke u SAD-u) i njihovih namjeravanih roditelja (Francuza) iako svjesne da su djeca po rođenju bila upisana u matične knjige kao djeca namjeravanih roditelja. ESLJP je smatrao da ova kontradikcija, tim više što je namjeravani otac ujedno bio i biološki otac djece, nedvojbeno ima negativne reperkusije na određenje identiteta djece. S obzirom na važnost biološkog roditeljstva kao neizostavne komponente identiteta, ne može se reći da je u najboljem interesu djeteta lišiti ga pravne veze biološke prirode, tim više što je biološka datost te veze već bila utvrđena te su roditelj tražili njezino priznanje. Slijedom navedenog, ESLJP je smatrao da takva odluka nije bila kompatibilna s najboljim interesima djece, koji moraju biti nit vodilja svake odluke koja se njih tiče. Zbog nepriznavanje i uskrate uspostavljanja pravnog odnosa djece s njihovim biološkim ocem, ESLJP je konstatirao da je Francuska prekoračila dopuštenu slobodu procjene te je navedenim postupanjem povrijedila pravo djece na poštivanje njihovog privatnog života, a što predstavlja kršenje čl. 8. EKLJP.

sudske prakse,⁴⁵ što je potaknulo brojne kritike,⁴⁶ koje su se temeljile na mišljenju da navedene odluke latentno sugeriraju prihvaćanje surogat majčinstva nauštrb slobode izbora država da se odluče hoće li ili neće dopustiti surogat majčinstvo. Navedenim se stvara paradoks po kojem je država koja zabranjuje surogat majčinstvo *de facto* dovedena u poziciju da priznaje međunarodna surogat majčinstva.⁴⁷

⁴⁵ Francuski Kasacijski sud brojnim je svojim odlukama izražavao jasni stav javne politike, a to je zabrana surogat majčinstva. Još 1989. god. potvrdio je ništavost ugovora o surogat majčinstvu prema čl. 1128. Građanskog zakona prema kojem "samo stvari koje su u prometu mogu biti predmetom ugovora". Godine 1991. poništio je posvojenje djeteta kojeg je rodila surogat majka s obrazloženjem da se radi o zlouporabi ovog instituta jer je "posvojenje bilo samo završna faza izvršenja ugovora koji se odnosilo na napuštanje djeteta po rođenju od strane njegove majke". Godine 2008. (slučaj *Menesson*) i 2011. (slučaj *Labassee*), Kasacijski sud je poništio presudu kojom je dopušten upis djece rođene od strane surogat majke u inozemstvu u francuske matične knjige. Svoje stajalište dodatno je učvrstio u presudi od 13. rujna 2013. (br. 1092) kada je dao prednost javnom interesu u odnosu na interese djeteta u situacijama „odbijanja prepisa rodnog lista sastavljenog u stranoj državi u situacijama surogat majčinstva, koji sporazum, čak i ako je zakonit u inozemstvu, je ništavan prema odredbama čl. 16-7 i 16-9 francuskog Građanskog zakona." Međutim, presude ESLJP navele su Kasacijski sud da revidira svoju sudsku praksu. Tako za Kasacijski sud surogat majčinstvo *per se* više nije prepreka za prijepis inozemnog rodnog lista, pod uvjetom da je isti propisno uspostavljen u stranoj državi i da odgovara stvarnom stanju stvari. Kasacijski sud je 2019. ovu sudsku praksu proširio i na dva *gay* para navodeći da "u prisutnosti zahtjeva za prijepis nije važna ni okolnost da je biološki roditelj djeteta muškarac, a kao drugi roditelj se također navodi muškarac kao otac". Također, primjena medicinski potpomognute oplodnje u inozemstvu ne isključuje ni posvojenje djeteta od strane namjeravane majke koja je supruga djetetove genetske majke, ako su ispunjeni zakonski uvjeti. Zakon od 2. kolovoza 2021. koji se odnosi na bioetiku nadopunjuje građanski zakon kako bi se preciziralo da se priznavanje srodstva u inozemstvu ocjenjuje s obzirom na francuski zakon. Drugim riječima, prijepis strane isprave o građanskom statusu za dijete rođeno surogat majčinstvom ograničen je samo na biološkog roditelja, dok drugi namjeravani roditelj mora proći postupak posvojenja. Vidi *Vie Publique, Gestation pour autrui: quelles sont les évolutions du droit ? 2022*, La Rédaction, <https://www.vie-publique.fr/eclairage/18636-gestation-pour-autrui-gpa-queelles-sont-les-evolutions-du-droit> (13. lipnja 2023.)

⁴⁶ Vidi Marianna Iliadou, *Surrogacy and the ECtHR: Reflections on Paradiso and Campanelli v Italy*, *Medical Law Review*, 27 (2018) 1, 153; Dubravka Hrabar, *Surogatno majčinstvo kao moderan oblik eksploatacije žena i trgovine djecom*, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu* 70 (2020) 2-3, 186.

⁴⁷ Slično Katarina Trimmings, Paul Reid Beaumont, „Recent Jurisprudence of the European Court of Human Rights in the Area of Cross-Border Surrogacy: Is There Still a Need for Global Regulation of Surrogacy?” u: *Migrant Children in the XXI Century: Selected Issues of Public and Private International Law Editoriale Scientifica*, Giulia Biagioni, Filippo Ippolito (ur.), Napoli, 2016, 12. prema Marianna Iliadou, *Surrogacy and the ECtHR: Reflections on Paradiso and Campanelli v Italy* 153.

3. BIOETIČKE DVOJBE U POGLEDU SUROGAT MAJČINSTVA

Bioetičke DVOJBE koje pobuđuje surogat majčinstvo pojedini autori promatraju s dva aspekta. Prvi je realizacija prava pojedinca na osobnu autonomiju (slobodu izbora)⁴⁸ i očuvanje ljudskog dostojanstva,⁴⁹ dok se drugi aspekt fokusira na pitanja socijalne pravde,⁵⁰ koji se promatra s aspekta iskorištavanja (siromašnih) surogat majki i komodifikacije (trgovine) djece (trgovine djecom).⁵¹ No problematika je mnogo opširnija.

3.1. Pravo na osobnu autonomiju i očuvanje ljudskog dostojanstva

Zagovornici surogat majčinstva tvrde da ono pruža korist objema ugovornim stranama te da ograničavanje ili zabrana surogat majčinstva predstavlja kršenje reproduktivne autonomije i slobode ugovaranja.⁵² Protivnici smatraju da je aspekt autonomije diskutabilan u ozračju ekonomske nejednakosti,⁵³ budući da ona umanjuje suštinsko značenje slobode izbora ograničavajući je niskim društvenim statusom, siromaštvom te vanjskim pritiscima.⁵⁴ „Sama činjenica da žena vidi surogat kao bolju opciju u odnosu na nikakvo zaposlenje, ne znači da je odluku donijela slobodno.”⁵⁵ Čak i među

⁴⁸ Katherine B. Lieber, *Selling the Womb: Can the Feminist Critique of Surrogacy Be Answered?*, *Indiana Law Journal* 68 (1992) 1, 211.

⁴⁹ Njemački veleposlanik u Indiji Thomas Matussek izjavio je da je surogat majčinstvo nezakonito u Njemačkoj jer „nije spojivo s našom idejom ljudskog dostojanstva, koja je sadržana u našem ustavu”. Vidi Kai Küstner, „Twins Born to a Surrogate Mother Are Stateless”, *Deutsche Welle* (2010), pristup 23. kolovoza 2023., <http://www.dw.de/dw/article/0,,5325889,00.html>.

⁵⁰ April L. Cherry, *The Rise of the Reproductive Brothel in the Global Economy: Some Thoughts on Reproductive Tourism, Autonomy, and Justice*, *University of Pennsylvania Journal of Law and Social Change* 17 (2014) 3, 272.

⁵¹ Usha Rengachary Smerdon, *Crossing Bodies, Crossing Borders: International Surrogacy between the United States and India*, *Cumberland Law Review* 39 (2008-2009) 1, 51; slično April L. Cherry, *The Rise of the Reproductive Brothel in the Global Economy: Some Thoughts on Reproductive Tourism, Autonomy, and Justice*, *University of Pennsylvania Journal of Law and Social Change* 17 (2014) 3, 272.

⁵² Lori B. Andrews, *Surrogate motherhood: The challenge for feminists*, *Law Med Health Care* 16 (1988) 1-2, 73.

⁵³ Anne Donchin, *Reproductive Tourism and the Quest for Global Gender Justice*, *Bioethics* 24 (2010) 7, 324.

⁵⁴ Cherry, *The Rise of the Reproductive Brothel in the Global Economy: Some Thoughts on Reproductive Tourism, Autonomy, and Justice*, 277.

⁵⁵ Donchin, *Reproductive Tourism and the Quest for Global Gender Justice*, 324.

feministkinjama ne postoji konsenzualno poimanje prava na osobnu autonomiju u kontekstu surogat majčinstva, pa ga neke vide kao oblik iskorištavanja žena, dok druge tvrde da je to oblik osnaživanja i izraza oslobođenja žena.⁵⁶

Neki autori tvrde da se, kao moralna vrijednost, ljudsko dostojanstvo ne može svesti na autonomiju,⁵⁷ što znači da „ljudsko biće nema cijenu i ne može se komercijalizirati”,⁵⁸ odnosno da je zabranjeno „korištenje druge osobe kao sredstva za ostvarivanje vlastitih ciljeva”.⁵⁹ U pogledu pitanja je li povrijeđeno dostojanstvo žene koja pruža uslugu surogat majčinstva,⁶⁰ pojedini autori smatraju da gestacijsko surogat majčinstvo degradira ne samo žene kao društvenu skupinu već vodi k samodegradaciji surogat majki, koja proizlazi iz okolnosti što se njihova tijela (i one same) tretiraju kao jednokratni i zamjenjivi inkubatori, koji nemaju nikakvu (genetsku) povezanost s plodom koji nose u sebi.⁶¹ Surogat majčinstvo neki vide kao napad na ljudsko dostojanstvo, jer se surogat koristi kao instrument, a ne kao cilj sam po sebi. Drugi, pak, smatraju da komercijalno surogat majčinstvo nužno ne potkopava dostojanstvo žena niti njihovu moralnu autonomiju jer ne tretira reproduktivni rad kao puku robu niti surogat majku kao pukog „radnika”.⁶²

Pojedini oponenti surogat majčinstva smatraju da osobna autonomija i sloboda disponiranja može biti ograničena kada se radi o ponašanjima koja se kose s ljudskim dostojanstvom, kao što je to slučaj s uspostavom ropstva ili smrtnom kaznom. Mnoge države navedena ponašanja smatraju protivnim ljudskom dostojanstvu, pa

⁵⁶ Hilde Lindemann Nelson, James Lindemann Nelson, Reproductive Technologies, VI. Contract pregnancy, u: *Encyclopedia of Bioethics*, 3rd edition, vol. 4, Stephen G. Post (ur.), Macmillan Reference USA: Thomson/Gale, New York, 2004., 2291; Marta Soniewicka, Ethical and philosophical issues arising from surrogate motherhood, u: *Fundamental legal problems of surrogate motherhood, Global perspective*, Piotr Mostowik (ur.), Wydawnictwo Instytutu Wimiariu Sprawiedliwości, Warszawa, 2019, 65.

⁵⁷ Jacob Dahl Rendtorff, Basic Ethical Principles in European Bioethics and Biolaw: Autonomy, Dignity, Integrity, and Vulnerability—Towards a Foundation of Bioethics and Biolaw, *Medicine, Health Care and Philosophy* 5 (2002), 237.

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Adam Schulman, Bioethics and the Question of Human Dignity, u: *Human Dignity and Bioethics: Essays Commissioned by the President's Council on Bioethics*, Government Printing Office, USA, 2008, 10.

⁶⁰ Cherry, *The Rise of the Reproductive Brothel in the Global Economy: Some Thoughts on Reproductive Tourism, Autonomy, and Justice*, 280.

⁶¹ Ibid, 281.

⁶² Hugh V. McLachlan, Defending commercial surrogate motherhood against Van Niekerk and Van Zyl, *Journal of Medical Ethics* 23 (1997), 346.

su stoga ona zabranjena neovisno o pristanku involvirane osobe na takvo postupanje. Postavlja se pitanje zašto bi onda sloboda autonomije odlučivanja igrala ikakvu ulogu kod surogat majčinstva, kada je to izrabljivačka praksa koja krši prava žena i djece.⁶³

Naposljetku, pojedini autori smatraju da surogat majčinstvo stvara privid „prava na dijete”, koje pravo je iluzorna društvena konstrukcija koja nije zajamčena ni jednim međunarodnim dokumentom. U tom kontekstu govore i Veronska pravila, koja naglašavaju da takva očekivanja treba „obeshrabriti” jer svode djetu na sredstvo ispunjavanja želja odraslih (namjeravanih roditelja) te su stoga u suprotnosti s ljudskim dostojanstvom.⁶⁴ Međutim, u ozračju postojanja surogat majčinstva, koje je legalno i dostupno u brojnim zemljama svijeta, teško je suspregnuti osjećaj pripadanja takvog prava.

3.2. Pitanja socijalne pravde

Etička pitanja s aspekta socijalne pravde mogu se promatrati kao iskorištavanje žena i komodifikacija (trgovina) djecom. Iako su razni bioetičari osudili komercijalno surogat majčinstvo kao instrument iskorištavanja žena,⁶⁵ u zapadnim zemljama gdje je surogat majčinstvo prihvaćeno i regulirano, ne postoje dokazi koji podupiru navedenu tvrdnju.⁶⁶ Brojna provedena istraživanja govore upravo suprotno. Primjerice, istraživanja pokazuju da je u SAD-u surogat majka općenito „udana žena između dvadeset jedne i trideset sedme godine, sa završenom srednjom školom”,⁶⁷ kojoj surogat majčinstvo pruža osjećaj korisnosti i „dodatni izvor prihoda”.⁶⁸ Programi

⁶³ Usp. *Feminist Critical Document on the Verona Principles*, toč. 8. Slično i Hrabar, *Surogatno majčinstvo kao moderan oblik eksploatacije žena i trgovine djecom*, 196.

⁶⁴ *Verona Principles*, International Social Service (2021), 10 (toč. 1.7.).

⁶⁵ Vidi Stephen Wilkinson, *Exploitation in International Paid Surrogacy Arrangements*, *Journal of applied philosophy*, 33 (2016) 2, 125–145.

⁶⁶ Janice C. Ciccarelli, Linda J. Beckman, *Navigating rough waters: an overview of psychological aspects of surrogacy*, *Journal of Social Issues* 61 (2005) 1, 21-4.; Vasanti Jadv, Clare Murray, Emma Lycett, Fiona MacCallum, Susan Golombok, *Surrogacy: the experience of surrogate mothers*, *Human reproduction*, 18 (2003) 10, 2196–2204; Eric Blyth, *I wanted to be interesting. I wanted to be able to say I've done something with my life: interviews with surrogate mothers in Britain*, *Journal of reproductive and infant psychology*, 12(1994) 3, 189–198; Olga Van den Akker, *Genetic and gestational surrogate mothers' experience of surrogacy*, *Journal of reproductive and infant psychology*, 21(2003) 2, 145–161.

⁶⁷ Seema Mohapatra, *Achieving reproductive justice in the international surrogacy market*, *Annals of Health Law* 21 (2012) 1, 198.

⁶⁸ Barbara Stark, *Transnational surrogacy and International Human Rights Law*, *ILSA Journal of International & Comparative Law* 18 (2012) 2, 376. (istraživa-

surogat majčinstva u SAD-u imaju tendenciju stavljanja naglaska na „dar života” i potiču namjeravane roditelje da uspostave neposredni odnos sa surogat majkom.⁶⁹ S druge strane, Pande⁷⁰ i Vora⁷¹ sugeriraju da se indijske surogat majke obično drže distancirano i rezervirano spram namjeravanih roditelja, ali neke razvijaju prijateljske odnose⁷² i osjećaju „krvnu” povezanost s djetetom koje nose.⁷³ Također, istraživanja provedena među indijskim surogat majkama pokazuju da one surogat majčinstvo ne vide kao iskorištavanje, budući da im je ta praksa promijenila živote nabolje.⁷⁴ Istraživanja koje su proveli Hibino i Shimazono sugerira da kulturološko poimanje uloge žene, napose u kognatskom sustavu srodstva u tajlandskom društvu, značajno utječe na odluku o surogat majčinstvu, gdje se često kao razlog navodi želja da se financijski pomogne roditeljima.⁷⁵ Također, altruizam i želja da se pomogne neplodnim

nja provedena u Kanadi, Ujedinjenom Kraljevstvu i SAD-u pokazuju da surogat majke u navedenim zemalja nisu prisiljene niti osiromašene niti se osjećaju iskorišteno).

⁶⁹ Vidi Lita Linzer Schwartz, *Surrogacy Arrangements in the USA: What Relationships Do They Spawn?*, u: *Surrogate Motherhood: International Perspectives*, Rachel Cook, Shelley Day Sclater (ur.), Hart Publishing, Oxford, 2003, 161–178.

⁷⁰ Amrita Pande, *Commercial Surrogacy in India: Manufacturing a Perfect Mother Worker*, *Signs: Journal of women in culture and society*, 35 (2010) 4, 977–978.

⁷¹ Kalindi Vora, *Indian Transnational Surrogacy and the Commodification of Vital Energy*, *Subjectivity* 28 (2009) 1, 270; Kalindi Vora, *Indian Transnational Surrogacy and the Disaggregation of Mothering Work*, *Anthropology News* 50 (2009) 2, 9.

⁷² Amrita Pande, „It May be Her Eggs but It’s My Blood”: *Surrogates and Everyday Forms of Kinship in India*, *Qualitative Sociology* 32 (2009) 4, 388.

⁷³ *Ibid*, 384.

⁷⁴ Npr. jedna intervjuirana surogat majka je izjavila: „Surogat majčinstvo nije iskorištavanje. Lomljenje stakla petnaest sati dnevno je iskorištavanje.” Vidi Abigail Haworth, *Surrogate Mothers: Womb for Rent*, *Marie Claire* (July 29, 2007), pristup 17. srpnja 2023., <https://www.marieclaire.com/politics/news/a638/surrogate-mothers-india/>

U prilog pozitivnom iskustvu surogat majki govore i istraživanja Vasanti Jadva, Clare Murray, Emma Lycett, Fiona MacCallum, Susan Golombok. *Surrogacy: the experiences of surrogate mothers*. *Human reproduction* 18 (2003) 10, 2196–2204; Yuri Hibino, Yosuke Shimazono, *Becoming a Surrogate Online: “Message Board” Surrogacy in Thailand*, *Asian Bioethics Review* 5 (2013) 1, 56–72; Samantha S. Yee, Carly Goodman, Clifford Librach, *Determinants of gestational surrogates’ satisfaction in relation to the characteristics of surrogacy cases*, *Reproductive BioMedicine* 39 (2019) 2, 249–261; Yuri Hibino, *Non-commercial Surrogacy in Thailand: Ethical, Legal, and Social Implications in Local and Global Contexts*, *Asian Bioethics Review* 12 (2020) 2, 135–147.

⁷⁵ U tajlandskoj kulturi surogat majčinstvo često je povezano s rodnom ulogom žena u društvu, napose kao kćeri, supruge i majke. Naime, kulturološka uloga žene u kognatskom sustavu srodstva nameće ženi, kao kćerki, dvostruke obveze prema

parovima visoko kotira na ljestvici motivirajućih razloga za surogat majčinstvo. Pomaganje drugima je, prema načelu teravada budizma, poželjna osobina pojedinca. To je vjerovanje rašireno među Tajlandanima, a na tajlandskom se surogat majčinstvo zove *umbun*, što doslovno znači „nositi zasluge”. *Um* se odnosi na fizički čin nošenja djece, a *bun* na budistički pojam zasluga koje se daju ženama tijekom trudnoće i poroda.⁷⁶ Općenito, *umbun* nosi konotaciju vrljne bremenitosti, čime se naglašava altruistički aspekt ove prakse.⁷⁷

U kontekstu bioetičkih razmatranja surogat majčinstva McLachlan navodi da ono što je nemoralno ne mora nužno biti i ilegalno,⁷⁸ kao što ni sve ilegalno nije ujedno i nemoralno.⁷⁹ Stoga je njegov stav da surogat majčinstvo niti je nemoralno niti treba biti zakonom zabranjeno.⁸⁰ Oponenti surogat majčinstva smatraju da ga treba zakonom zabraniti,⁸¹ a neki ga izjednačavaju s prostitucijom ili trgovinom djecom. Tako je Tong ustvrdila da je većina surogat majki, kao i većina prostitutki, daleko siromašnija od ljudi kojima nudi svoje usluge. U nemogućnosti pristojnog zaposlenja,

njezinoj obitelji, primarno u preuzimanju brige za ostarjele i nemoćne roditelje te u vidu otplate duga nastalog rođenjem i odgojem. Vidi Hibino, Shimazono, *Becoming a Surrogate Online: "Message Board" Surrogacy in Thailand*, 68.

Protivnici surogat majčinstva smatraju da surogat majka (suštinski) ne želi trudnoću jer je ona uvjetovana izvanjskim, obiteljskim, religijskim i društvenim utjecajima, napose njezinom ranjivošću i ekonomskom nesigurnošću. Stoga trudnoća, koja je duboko osobni izbor, u slučaju surogat majčinstva ne predstavlja slobodu izbora. Vidi *Feminist Critical Document on the Verona Principles*.

⁷⁶ Andrea Whittaker, From 'Mung Ming' to 'Baby Gammy': A local history of assisted reproduction in Thailand, *Reproductive biomedicine & society online* 2 (2016) 74; Yuri Hibino, *Non-commercial Surrogacy in Thailand: Ethical, Legal, and Social Implications in Local and Global Contexts*, 138.

Na Tajlandu se za surogat majčinstvo koristi i izraz *tan-bun* (stvaranje zasluga), koji označava „dobar čin” snažno povezan s idejom da dobra djela uravnotežuju ranije počinjena loša djela i osiguravaju ublažavanje patnje u ovezemaljskom ili sljedećem životu. (Vidi Hibino i Shimazono, *Becoming a Surrogate Online: "Message Board" Surrogacy in Thailand*, 65.)

⁷⁷ Usp. Hibino, *Non-commercial Surrogacy in Thailand: Ethical, Legal, and Social Implications in Local and Global Contexts*, 139.

⁷⁸ Primjerice, preljub je nemoralan, ali nije nezakonit. McLachlan navodi kako je nemoralno da političari daju lažna obećanja koja nemaju namjeru ispuniti, ali to nije protuzakonito. S druge strane, prebrza vožnja je protuzakonita, ali nije nemoralna. Vidi McLachlan, *Defending commercial surrogate motherhood against Van Niekerk and Van Zyl*, 344-345.

⁷⁹ *Ibid*, 344-348.

⁸⁰ *Ibid*, 347.

⁸¹ Elizabeth S. Anderson, Why Commercial Surrogate Motherhood Unethically Commodifies Women and Children. Reply to McLachlan and Swales, *Health Care Analysis* 8 (2000) 1, 24.

„žena može biti prisiljena prodati svoje tijelo ako je to jedina stvar koju ima, a netko je dovoljno cijeni da je kupi”.⁸²

S druge strane, komodifikacija ili „trgovina djecom” proizlazi iz straha da surogat majčinstvo ugrožava dobrobit djece zbog njihove uključenosti u ekonomsku transakciju. Protivnici surogat majčinstva polaze od postulata da je svrha sklapanja sporazuma o surogat majčinstvu dobivanje djeteta, te se stoga ne plaća „usluga nošenja djeteta”, već „predaja djeteta”, što u suštini predstavlja nedopuštenu trgovinu djecom, kako je to razvidno iz čl. 2. a) *Fakultativnog protokola uz Konvenciju o pravima djeteta o prodaji djece, dječjoj prostituciji i dječjoj pornografiji*.⁸³ Pobornici, pak, smatraju da surogat majke zaslužuju pravičnu naknadu za svoj angažman, koji zahtijeva i fizičku i psihičku involviranost. U svakom slučaju, nema dokaza koji potkrjepljuju tvrdnju da plaćanje surogat majci posljedično dovodi do toga da namjeravani roditelji tretiraju svoju djecu kao proizvode ili robu.⁸⁴ Pojedini autori smatraju da surogat majčinstvo ne predstavlja komodifikaciju djece jer se plaćanje za reproduktivni rad nužno razlikuje od plaćanja za „postojeću djecu”.⁸⁵ Međutim, problem je pretvaranje žene u robu osobito zbog izloženosti fizičkoj i mentalnoj manipulaciji, kada ih se tretira kao sredstvo za ostvarenje dobrobiti fertilne industrije.⁸⁶

U kontekstu stigme da surogat majčinstvo osujećuje pravo djeteta na utvrđivanje svoga podrijetla, istraživanja su pokazala da se djeca rođena od strane surogat majke, od rane dobi informiraju o načinu rođenja i nisu neuralgični spram svoga podrijetla.⁸⁷ Također, različite studije pokazuju da se djeca začeta surogat majčinstvom emocionalno ne razlikuju od djece začete tradicionalnim putem.⁸⁸

⁸² Rosemarie Putnam Tong, *Feminist Approaches to Bioethics: Theoretical Reflections and Practical Applications*, Routledge, London, 1997., 201.

⁸³ NN 5/2002, čl. 2. a) Protokola glasi: „Prodaja djece znači svako djelo ili transakciju u kojoj dijete prenosi neka osoba ili skupina osoba drugim osobama za naknadu ili bilo kakvu drugu nagradu.”

⁸⁴ Rosemarie Tong, The overdue death of a feminist chameleon: Taking a stand on surrogacy arrangements. *Journal of social philosophy* 21 (1990), 2-3, 40–56.

⁸⁵ Jaden Blazier, Rien Janssens, Regulating the international surrogacy market: the ethics of commercial surrogacy in the Netherlands and India, *Medicine, Health Care and Philosophy*, 23 (2020) 4, 629.

⁸⁶ Ibid.

⁸⁷ Sophie Zadeh, Elena Cristiana Ilioi, Vasanti Jadva, Susan Golombok, The perspectives of adolescents conceived using surrogacy, egg or sperm donation”, *Human Reproduction* 33 (2018) 6, 1104.

⁸⁸ Vidi Vasanti Jadva, Susan Imrie, Children of surrogate mothers: psychological well-being, family relationships and experiences of surrogacy. *Human Reproduction*, 29 (2014) 1, 90–96; Susan Golombok, Elena Ilioi, Lucy Blake,

No navedeni podaci ne isključuju postojanje djece koja misle drugačije. Dapače, s obzirom na to da je surogat majčinstvo relativno mlada medicinsko-reproduktivna mogućnost ostvarivanja roditeljstva, treba proći još vremena i provesti mnoga istraživanja.

Teško je ne primijetiti negativne konotacije koje se vezuju uz međunarodno surogat majčinstvo kao lice i naličje reproduktivnog turizma. Zanimljivo je da slične etičke dvojbe ne pobuđuju drugi oblici i tehnike potpomognute oplodnje, koji također mogu uključivati posrednike i naknadu, kao što je doniranje jajne stanice ili sperme, gdje privatne reproduktivne klinike ili banke spolnih stanica legalno ostvaruju (značajnu) financijsku dobit od doniranog reproduktivnog materijala.⁸⁹

3.3. Ostali potencijalni bioetički izazovi

Jasno je da protivnici surogat majčinstva navode čitav spektar razloga: od toga da surogat majčinstvo „slama tradicionalna obilježja obiteljske zajednice”⁹⁰ i „separira dijete od majke”,⁹¹ preko komodifikacije (trudnoće) žene i (života) djeteta, dvojbenog autonomnog i slobodnog pristanka⁹² do zabrinutosti za ljudsko dostojanstvo, no većina kontroverzi oko surogat majčinstva proizlazi iz „kulturalne ambivalentnosti prema obiteljima koje se ne temelje na genetskim vezama”.⁹³ Međutim, potonja konstatacija je oksimoron s obzirom na to da je genetska veza namjeranih roditelja i djece upravo svojstvena gestacijskom surogat majčinstvu, koje danas prevladava, kao nusprodukt želje za genetskim potomkom. Suprotnog su mišljenja

Gabriela Roman, Vasanti Jadva, A longitudinal study of families formed through reproductive donation: Parent-adolescent relationships and adolescent adjustment at age 14, *Developmental psychology* 53 (2017) 10, 1966-1977.; Vasanti Jadva, Natalie Gamble, Helen Prosser, Susan Imrie, Parents' relationship with their surrogate during pregnancy and after birth in cross border and domestic surrogacy arrangements: comparisons by sexual orientation and location, *Fertil Steril* 111 (2019) 3, 562-570.

⁸⁹ Usp. Noelia Igareda González, Legal and ethical issues in cross-border gestational surrogacy, *Fertility and Sterility*, 113 (2020) 5, 918.

⁹⁰ Hrabar, *Surogatno majčinstvo kao moderan oblik eksploatacije žena i trgovine djetecom*, 188.

⁹¹ Ibid, 202.

⁹² Mary L. Shanley, *Making babies, making families: what matters most in an age of reproductive technologies, surrogacy, adoption, and same-sex and unwed parents*, Beacon Press, Boston, 2001., 107.

⁹³ Usp. Darra L. Hofman, 'Mama's Baby, Daddy's Maybe: A State-by-State Survey of Surrogacy Laws and Their Disparate Gender Impact', *William Mitchell Law Review*, 35 (2009) 2, 452.

Türk i Terzioglu, koji smatraju da je nepostojanje genetske i biološke povezanosti surogat majke i djeteta problematično jer rezultira izostankom stvaranja emotivne veze svojstvene trudnoći, te za posljedicu može imati poteškoće psihološke i emotivne prirode, kako za dijete, tako i za surogat majku.⁹⁴

Zdravlje, život i dostojanstvo (ne)rođene djece, žena, majki i obitelji (odnosno roditelja) u fokusu je i vjerskog nauka. Dikasterij za nauk vjere se na problematiku surogat majčinstva osvrnuo u najnovijem dokumentu *Dignitas infinita*⁹⁵ (br. 48-50). Autori su jasno iznijeli teološki i moralni stav glede zamjenskog majčinstva. U dokumentu izričito stoji kako se legitimna želja za rađanjem djeteta ne može transformirati u „pravo na dijete” jer se tako ne poštuje dostojanstvo samog djeteta kao primatelja besplatnog dara života (br. 49). S druge strane, surogatno majčinstvo, prema crkvenom učiteljstvu, narušava dostojanstvo same žene koja je na to prisiljena ili se na njega slobodno odlučuje. Naime, tom se praksom žena odvaja od djeteta koje raste u njoj i postaje jednostavno sredstvo podređeno dobiti ili proizvoljnoj želji drugih. To je svakako u suprotnosti s temeljnim dostojanstvom svakog ljudskog bića i njegovim pravom da uvijek bude priznato za sebe, a nikada kao instrument za nekog drugog (br. 50). Ovaj dokument iz 2024. godine ostaje na tragu *Naputka o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja. Odgovori na neka aktualna pitanja - Donum Vitae* iz 1987., kojim je Crkva osudila tehničke i biološke postupke ili zahvate kojima se proces začeca kontrolira i provodi u medicinskim laboratorijima jer se na taj način narušavaju prava i dostojanstvo djeteta, odnosno ljudske osobe, koja se svodi na medicinski produkt.⁹⁶ Papa Franjo nedavno se i sam osvrnuo na problematiku surogat majčinstva, i to obračunajući se diplomatima i političkim vođama u siječnju 2024. Osudio je tom prilikom praksu surogat majčinstva jer predstavlja povredu dostojanstva žene i djeteta jer od njih čini predmet trgovine.⁹⁷

⁹⁴ Vidi. Rukiye Türk, Fusun Terzioglu, Ethical Issues In The Surrogate Maternity Practice, *Caucasian Journal of Science* 1 (2014)1, 102.

⁹⁵ Vidjeti više u: Dicastero per la dottrina della fede, *Dignitas infinita*. Dokument je dostupan na mrežnim stranicama Vatikana i tom su se verzijom koristile autorice na ovome mjestu: https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/documents/rc_ddf_doc_20240402_dignitas-infinita_it.html.

⁹⁶ Vidjeti više u: Zbor za nauk vjere, *Donum Vitae - Dar života. Naputak o poštivanju ljudskog života u nastanku i o dostojanstvu rađanja. Odgovori na neka aktualna pitanja*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb 1997.

⁹⁷ Papa Francesco, Discorso ai Membri del Corpo Diplomatico accreditato presso la Santa Sede per la presentazione degli auguri per il nuovo anno, *L'Osservatore Romano* (8 gennaio 2024), 3.

Uz surogat majčinstvo se, osim navedenih, vežu i brojni drugi bioetički problemi.

Nekoliko je potencijalnih scenarija koji su etički i moralno vrlo dvojbeni. Primjerice, moguća je situacija da se biološki roditelji predomisle te zahtijevaju od surogat majke da pobači dijete. U takvom je slučaju moralno vrlo osjetljivo i diskutabilno pitanje dopustivosti prisiljavanja surogat majke na pobačaj kojem se ona u savjesti opire ili ga ne želi učiniti svjesna rizika za vlastito zdravlje. Osim toga, surogat majčinstvo može uistinu predstavljati zdravstveni rizik za ženu jer njezino tijelo implantirani embrij može prepoznati, a potom odbaciti, kao strano tijelo.⁹⁸ Trudnica može patiti od raznih poteškoća, srčanih, respiratornih, nervnih i ostalih te zbog njih zahtijevati pobačaj kako bi zaštitila svoje zdravlje ili život, premda time gasi život djeteta koje nosi u svojoj utrobi, a koje nije njezino. Nadalje, brojni su drugi načini kako dolazi do sukoba interesa između (surogat) majke i djeteta u kojima treba voditi brigu da budu zadovoljena prava i potrebe i trudnice i djeteta. Kako navodi Frković, referirajući se na Harris,⁹⁹ u tom se slučaju potrebno voditi moralnom teorijom koja se temelji na jednakosti i zajedničkim potrebama trudnice i djeteta. Ovakva *etika trudnoće* jamči sigurnost djeteta i trudnice bez zadiranja u privatnost i tjelesni integritet potonje, a čvrst temelj može imati samo u edukaciji, ali i svojevrsnoj *etičkoj prisili* kojom se čini sve da trudnica shvati kako je njezina moralna obveza ne škoditi nerođenom djetetu.¹⁰⁰

ZAKLJUČAK

Surogat majčinstvo, kao najkontroverzniji fenomen medicinski potpomognute oplodnje, nedvojbeno okupira stručnu i znanstvenu javnost te polarizira javno mnijenje. Brojni su oponenti surogat majčinstva, kao i razlozi za bojazan daljnjeg širenja ove prakse. Međutim, pobornici tvrde kako se surogat majčinstvu ne može pripisati da predstavlja separaciju djeteta od majke budući da gestacijsko surogat majčinstvo (koje danas prevladava) karakterizira genetska nepovezanost djeteta i surogata koji ga nosi te je stoga lišeno majčine ljubavi i želje da se dijete odgaja kao vlastito, čime je ovaj fenomen u potpunosti odvojen od suštinskog značenja „majčinstva”. Ipak, to

⁹⁸ Usp. Roksandić Vidlička, Dijana Hrštic, Zrinka Kirin, Bioethical and legal challenges of surrogate motherhood in the Republic of Croatia, *JAHR* 3 (2012) 5, 46.

⁹⁹ Vidjeti više u: Lisa H. Harris, Rethinking maternal-fetal conflict: gender and equality in perinatal ethics, *Obstetrics & Gynecology*, 96 (2000) 5, 786-791.

¹⁰⁰ Usp. Aleksandra Frković, *Medicina i bioetika*, Pergamena, Zagreb 2010., 183.

ne jamči potpunu emocionalnu ravnodušnost surogat majke prema djetetu koje nosi niti nam može jamčiti sa sigurnošću da dijete kada odraste neće imati potrebu da pronađe ženu koja ga je rodila ili da neće postavljati pitanja svoga identiteta i porijekla.

Iako je bojazan iskorištavanja žena i komodifikacije djece opravdano prisutna, ona ne može biti primarno opravdavajuća za zabranu surogat majčinstva, to više što provedena istraživanja ne idu u prilog navedenom. Upravo suprotno, mnoga istraživanja pokazuju da surogat majke ne percipiraju surogatne angažmane kao iskorištavajuće, a u širokom dijapazonu razloga koji ih motiviraju na ovakav angažman, novčana naknada zastupljena je tek na margini razloga, pri čemu altruizam visoko kotira na ljestvici pobuda.¹⁰¹ Isto tako, sasvim sigurno ima slučajeva gdje žene ili agencije za surogat majčinstvo itekako profitiraju od svoje usluge, stoga možemo govoriti i diskutirati s etičkog i moralnog aspekta o problemu komercijalizacije i objektivizacije ženskog tijela, ali i djeteta koje je samo predmet trgovine, odnosno ugovora. Zbog toga su, dakle, u ozračju bojazni komodifikacije žena i trgovine djecom, pojedine države postrožile zakonske uvjete i zatvorile vrata međunarodnom surogat majčinstvu. Iz istih razloga ova je praksa nedopustiva iz perspektive moralne teologije. Crkveno učiteljstvo čin zamjenskog majčinstva smatra ozbiljnom povredom dostojanstva žene i djeteta.

S druge strane, medicinska tehnologija, biotehnologija i bioznosti općenito otvaraju brojna nova pitanja, izazove i probleme bioetičke naravi koji traže interdisciplinarni pa čak i pluriperspektivan pristup, jer majčinstvo i roditeljstvo nisu samo biološke već su ujedno društvene, kulturne i duhovne datosti. Majčinstvo i roditeljstvo mogu se ostvariti na mnoge načine, ali surogat majčinstvo zahtijeva ozbiljan, analitičan i sustavan etički pristup premda postoji opravdana sumnja da će ovu metodu uskoro zamijeniti „umjetne materice“ u medicinskim ustanovama.

Važno je etički promišljati o moralnom dobrostanju svih osoba involviranih u ovaj postupak, koji je medicinski možda rutin-

¹⁰¹ Vidi istraživanja koja su proveli Vasanti Jadva, Clare Murray, Emma Lycett, Fiona MacCallum, Susan Golombok. *Surrogacy: the experiences of surrogate mothers*. *Human reproduction* 18 (2003) 10, 2196-2204.; Yuri Hibino, Yosuke Shimazono, *Becoming a Surrogate Online: "Message Board" Surrogacy in Thailand*, *Asian Bioethics Review* 5 (2013) 1, 56-72.; Samantha S. Yee, Carly Goodman, Clifford Librach, *Determinants of gestational surrogates' satisfaction in relation to the characteristics of surrogacy cases*, *Reproductive BioMedicine* 39 (2019) 2, 249-261.; Yuri Hibino, *Non-commercial Surrogacy in Thailand: Ethical, Legal, and Social Implications in Local and Global Contexts*, *Asian Bioethics Review* 12 (2020) 2, 135-147.

ski, ali je emotivno vrlo zahtijevan, kako za pojedince i parove koje imaju poteškoća sa začećem i iznošenjem trudnoće do kraja, tako i za surogat majke te članove njezine obitelji. Povrede koje se mogu izazvati ljudskoj osobi uistinu su brojne, stoga svaki, pa čak i pojedinačni, slučaj surogat majčinstva traži ozbiljno etičko promišljanje i jasne zaključke kojima se može voditi ovo osjetljivo etičko-pravno, ali i moralno pitanje. Osim refleksije i rasprave na akademskoj razini, mišljenja smo da proces surogat majčinstva u bioetičkom kontekstu treba pratiti u svim fazama: od opredjeljenja za taj model ostvarivanja majčinstva i obitelji (valorizacija motiva); izbora surogat majke (zbog problema objektivizacije, komercijalizacije i diskriminacije žena); kompenzacije usluge (odnos štete i koristi) pa do poroda, odvajanja i odgoja djeteta rođenog od surogat majke (pitanje informiranja djeteta o načinu na koji je došlo na svijet, i sl.). Surogat majčinstvo za neke je osobe blagodat suvremene medicine i tehnologije koja realizira san o roditeljstvu, za neke osobe može biti izvor patnje i kršenja ljudskih prava, dok je za neke svakako sablazan u moralnom smislu. Stoga je cijeli proces potrebno sustavnije nadgledati i pratiti kako u pravnom tako i u bioetičkom smislu. Institucije koje omogućuju surogat majčinstvo, od zdravstvenih ustanova, preko agencija za surogat majčinstvo, posredničkih tvrtki i biotehnoških laboratorija, trebaju imati kompetentna etička povjerenstva i druga etičko-pravna tijela u svrhu otklanjanja raznih opasnosti i manipulacija koje su moguće u okviru reproduktivne medicine. S obzirom na anticipacije i viđenja fertiliteta u budućnosti, pitanja će biti sve više jer paralelno s biomedicinskim izgledima rastu i bioetički problemi vezani uz ostvarivanje prava na život, prava na roditeljstvo i prava na izbor. Naravno, za vjernike, ova mogućnost ostvarivanja majčinstva može predstavljati veliki problem u savjesti, jer Crkva jasno uči kako je svako dijete uvijek dar, te stoga nikada ne smije biti predmet ili produkt ugovora.

LEGAL AND BIOETHICAL DILEMMAS OF SURROGACY

Summary

Thanks to modern scientific and biomedical achievements, especially methods of assisted fertilization as an alternative form of reproduction, infertile couples are enabled to realize parenthood. Surrogacy is the best example of the far-reaching nature of assisted reproduction and represents the most complex medical-legal-(bio) ethical form of conception. It evokes dual reactions and encourages discussions of moral, ethical, and legal connotations as it destabilizes the fundamental traditional assumptions about kinship, parenthood, and motherhood. It calls into question the traditional concept of the family, especially the mother, because it contradicts the social and legal assumption that the child's mother is the woman who gave birth to it (*mater semper certa est*). Legal dilemmas in the domain of international surrogacy were born from the issue of denying citizenship to children born with the help of this progressive method of achieving parenthood. It was the "limb of nationality" that spurred an international debate on the need to identify the most problematic areas and adopt normative guidelines for the protection of the rights of children born with the help of surrogacy. Bioethical dilemmas are wide-ranging and, in addition to issues of motherhood, include children's rights, commercialization of services, and other related bioethical problems such as abortion and assisted reproduction. The paper provides an overview of current and most important legal and (bio)ethical issues in the field of surrogacy.

Keywords: surrogacy, surrogate motherhood, reproductive medicine, parenthood, fertility, bioethics, law